

Kasteen kaava vanhimmissa suomenkielisissä kirkkokäsikirjoissa

Kaste on kristillisen kirkon alkuajoista lähtien ollut poikkeuksellisen tärkeä toimitus, sillä juuri kasteen kautta uudet jäsenet on liitetty kristillisen seurakunnan yhteyteen ja saatettu osallisiksi Jumalan armolahjasta. Kasteen asetussanat löytyvät Uuden testamentin evankeliumeista, ja kaste määritellään sakramentiksi sekä roomalaiskatolisessa, ortodoksisessa että evankelis-luterilaisessa kirkossa. Se on myös ainutkertainen toimitus: kerran kastettua ei saa kastaa enää uudestaan. Vaikka ydinsisältö on pysynyt samana, kasteliturgian muodot ovat aikojen kuluessa muuttuneet ja kehittyneet kristikunnan eri osissa eri tavoin. Muutoksia tapahtui myös Suomessa reformaation yhteydessä, vaikka suuri osa keskiaikaisesta perinteestä säilyikin ennallaan.

Kaste keskiajan Suomessa

Lähetys- ja käännytystyössä aikuiskaste merkitsi hengellistä uudestisyntymistä, jonka merkiksi kastettava sai uuden, kristillisen nimen. Monissa tapauksissa, joissa historialliset tiedot käännytyksen ja kristinuskon etenemisestä ovat puutteelliset, kuten on laita esimerkiksi Lapin osalta, voidaan kirkon vaikutuspiirin laajenemista seurata nimistön muutosta tutkimalla.

Keskiajalla, kristinuskon jo vakiinnutettua asemansa Suomessa, uskottiin, että lapsikaste vapautti perisynnistä, suojeli pahoilta voimilta ja liitti lapsen Jumalan yhteyteen. Näin ollen kastaminen suoritettiin mahdollisimman pian syntymän jälkeen. Lapsen toivat kasteelle kummit, eikä vanhempien läsnäolo ollut välttämätöntä. Kirkoissa yleistyivät funtit eli kivistä, metallista tai puusta valmistetut suuret kastemaljat, jotka sijoitettiin jalustalle läntiselle päätyseinustalle oven pohjoispuolelle.¹

Keskiajalla kirkolliset toimitukset suoritettiin Suomessa pääosin latinaksi. Poikkeuksena olivat vain sellaiset kohdat, joissa latinaa taitamattomien kansanihmisten oli välttämätöntä ymmärtää, mitä pappi sanoi, ja osallistua aktiivisesti toimitukseen. Kasteessa näitä kohtia olivat Isä meidän -rukouksen ja uskontunnustuksen lukeminen sekä vastaaminen papin kysymyksiin, jotka koskivat lapsen nimeä ja halukkuutta tulla kastetuksi. Kastetoimituksessa kummit edustivat lasta, lukivat ulkomuistista tarpeelliset kappaleet ja vastasivat papin kysymyksiin. Kummien tehtävä oli myös opettaa lapselle aikanaan tärkeimmät uskonkappaleet. Lisäksi pappi muistutti, että lapsen vanhempien piti suojella lasta tulen ja veden vaaroilta, kunnes tämä täyttäisi seitsemän vuotta.²

Vaikka keskiajan kirkossa käytettiin jonkin verran suomen kieltä, kirjallisia muistiinpanoja ei ole säilynyt. Tavallisille kansanihmisille ei sellaisista olisi ollut mitään hyötyä, koska lukutaito ja kirjallisuus olivat vain koulutusta saaneiden ja kielitaitoisten ulottuvilla. Vasta luterilainen reformaatio muutti tilanteen ratkaisevasti, kun myös ummikkosuomalaisille piti suoda mahdollisuus saada kuulla ja lukea Jumalan sanaa omalla äidinkielellään.

Vanhimmat suomenkieliset kirkkokäsikirjat

---

¹ Lempiäinen 1965, 34.

² Maliniemi 1955, 97; Parvio 1980, 144.

Suomessa reformaation lopullinen läpimurto tapahtui vuoden 1537 tienoilla, jolloin kansankieli määrättiin liturgiseksi kieleksi kaikissa tuomiokirkoissa ja mahdollisuuksien mukaan myös muissa seurakunnissa.³ Tämä pakotti laatimaan kirjallisia suomennoksia sekä kirkkokäsikirjoista että jumalanpalveluskaavoista.

Mikael Agricolan *Käsikiria*, joka perustuu pääosin vuonna 1548 uudistettuun ruotsinkieliseen käsikirjaan,⁴ painettiin vasta vuonna 1549, joten runsaan kymmenen vuoden ajan oli suomalaisissa seurakunnissa tultava toimeen käsikirjoitusten avulla. 1500-luvun alkupuoliskolta onkin säilynyt kaksi suomenkielisen käsikirjan käsikirjoitusta, jotka on laadittu ennen Agricolan *Käsikirian* ilmestymistä. Näistä toinen sisältyy Westhin koodeksiin ja toinen Uppsalan koodeksiin B 28.⁵ Käsikirjoituksia on ilmeisesti ollut enemmänkin, sillä säilyneissä teksteissä on ominaisuuksia, joiden perusteella niitä voidaan pitää kopioina vielä vanhemmista käsikirjoituksista.⁶ Uppsalan koodeksin käsikirja muistuttaa niin paljon Westhin koodeksin käsikirjaa, että niitä on molempia pidetty saman, vanhemman käsikirjoituksen kopioina. Molempien primäärilähde on joka tapauksessa ruotsalainen käsikirja vuodelta 1541.⁷ Joissakin yksityiskohdissa B 28 noudattaa hieman tarkemmin vuoden 1541 ruotsalaista käsikirjaa kuin Westhin teksti.

Westhin koodeksin käsikirjan nimiösivulle on merkitty vuosiluku 1546. Uppsalan koodeksia ei ole pystytty ajoittamaan aivan tarkalleen, mutta koska siinä mainitaan Mikael Agricolan *Abckiria* ja *Rucouskiria*, se on voitu laatia aikaisintaan vuonna 1544. Toisaalta siitä puuttuvat vuoden 1548 käsikirjaan tehdyt uudistukset, esimerkiksi kotona kastettujen lasten ”kristimistä” eli kasteen vahvistamista koskeva luku, joten se on ilmeisesti kirjoitettu vuosien 1544 ja 1548 välillä.⁸ Agricolan *Käsikirjassa* kasteen vahvistaminen on jo mukana.

Kastetoimituksen sisältö⁹

Kastetta käsittelevä luku on Agricolan *Käsikirjassa* huomattavasti pitempi kuin vanhemmissa käsikirjoituksissa, sillä Agricola on liittänyt alkuun Lutherin Kastekirjasta¹⁰ suomennetun kehotuspuheen kummeille ja läsnä oleville seurakuntalaisille. Sitä seuraa niin ikään Lutheria mukaileva, papeille suunnattu manaus, jossa kielletään hyväksymästä juopuneita tomppeleita lapsen kastajiksi ja huonoa elämää viettäviä ihmisiä kummeiksi.

Käsikirjojen yhteinen osuus alkaa kohdasta, jossa pappi kysyy lapsen nimeä ja karkottaa hänestä voimakkain sanoin saastaisen perkeleen. Sitten pappi tekee ristin merkin lapsen rintaan, panee kätensä hänen päälleen ja lukee kaksi rukousta. Käsikirjoituksissa nimeltä mainittua lasta nimitetään Jumalan palvelijaksi, mutta Agricolan käsikirjassa hän on joko piltti tai piika eli poika- tai tyttölapsi. Rukousten jälkeen pappi antaa suolaa lapsen suuhun, jotta viisauden suola johdattaisi hänet iankaikkiseen elämään. Vuorotervehdyksen jälkeen seuraa rukous, jossa kuvataan faraon sotajoukkojen hukkumista Punaiseen mereen ja Jordanin virran muuttumista Jeesuksen kasteen kautta pelastavaksi vedeksi, joka pesee pois kaikki synnit. Rukouksen jälkeen lapsesta karkotetaan jälleen saastainen henki ja perkele, ja sen jälkeen hänelle rukoillaan Jumalan siunausta ja oikeaa uskoa.

³ Tarkemmin esim. Knuutila 2010.

⁴ Handbook 1548. Agricolan lähteistä tarkemmin Nordberg 1963.

⁵ Ks. tarkemmin Häkkinen toisaalla tässä niteessä.

⁶ Pirinen 1988, 21–22; Häkkinen 2012, 43–45.

⁷ Handbook 1541.

⁸ Ks. myös Rajamäki 2015.

⁹ Kuvaus perustuu alkuperäislähteiden synoptiseen vertailuun.

¹⁰ Taufbüchlein

Kasteen asetussanat ovat Markuksen evankeliumin 10. luvusta sekä käsikirjoituksissa että Agricolalla. Käsikirjoitusten teksti on sanasta sanaan sama, joskin sanamuotojen ortografiassa ja sanojen murrevarianteissa on jonkin verran eroja. Sen sijaan Agricolan evankeliumiteksti on selvästi erilainen käännös. Evankeliumin päätteeksi käsikirjoituksissa on sanat ”Jumalan olkoon kiitos”, jotka Agricolalta puuttuvat.

Evankeliumitekstin jälkeen pappi polvistuu kummien kanssa lausumaan *Isä meidän* -rukousta. Uppsalan koodeksissa on rukouksesta kirjoitettu vain alkusanat, ilmeisesti siksi, että sen oletettiin olevan kaikille tuttu ulkomuistista. Rukouksen tunnettuudesta todistaa myös se, että tekstien muista eroista huolimatta Westhin koodeksin ja Agricolan *Isä meidän* -rukoukset ovat käytännössä samanlaiset.¹¹ Ainoastaan sanan *tänpäivänä* on Agricola lyhentänyt muotoon *tänpäpä*.

Monilta osin vaillinaisen Uppsalan koodeksin kasteakaava katkeaa *Isä meidän* -rukoukseen. Westhin koodeksissa ja Agricolalla seuraa kohta, jossa pappi tarttuu lapsen käteen ja johdattaa hänet sisälle kirkkoon kastemaljan ääreen. Tästä täytyy päätellä, että toimitus on aloitettu keskiaikaiseen tapaan kirkon eteisessä, vaikka sitä ei kaavan yhteydessä erikseen ole mainittu. Sitten pappi pitää lasta kastemaljan päällä ja kysyy uudelleen lapsen nimeä, jonka kummit jälleen lausuvat. Sen jälkeen pappi kysyy lapselta, luopuuko hän perkeleestä, kaikista hänen menoistansa ja teoistansa. Kummit vastaavat jokaiseen kysymykseen lapsen puolesta: ”Minä luovun.” Sitten pappi kysyy, uskooko lapsi Jumalaan, Jeesukseen ja Pyhään Henkeen. Kummit vastaavat: ”Minä uskon.” Lopuksi pappi kysyy, tahtooko lapsi tulla kastetuksi. Kummit vastaavat: ”Minä tahton.”

Erikoista kyllä sekä Westhin koodeksin että Agricolan *Käsikirian* vastausrepliiikissä on astevaihteluton muoto *tahton*, vaikka molemmissa lähteissä verbi yleensä taipuu normaaliin tapaan. Vastaavaa astevaihtelutonta muotoa on kyllä paikoin esiintynyt suomalaisessa puhekielessä nykyaikoihin asti, mutta vanhassa kirjakielissä se näyttää esiintyneen lähinnä kirkollisten toimituksen repliikeissä, kasteen lisäksi ainakin vihkikaavassa. Sen täytyy perustua keskiaikaiseen suulliseen perinteeseen, koska valtaosalle suomen murteiden puhujista se on aina ollut heidän oman idiolektinsä vastainen muoto. Kasteakaavassa vaihteluttoman muodon välitön malli on papin repliikki: ”Tahtokkos kastettaa?” Sitä seuraamalla kummit ovat hyvin voineet päätyä itselleen outoon taivutusmuotoon.

Myönteisen vastauksen saatuaan pappi kastaa lapsen ja pukee hänet valkeaan vaatteeseen, joka symboloi synnittömyyttä. Sitten hän antaa lapsen käteen sytytetyn kynttilän, joka muistuttaa valvomisesta ja Herran tulemisen odottamisesta. Lopuksi pappi muistuttaa kummeja, että nämä opettaisivat lapselle *Isä meidän* -rukouksen, uskontunnustuksen ja kymmenen käskyä. Agricolan käsikirjassa on myös kehotus isälle ja äidille, että he opettaisivat lasta elämään kristityn ihmisen tavoin.

Mikä kasteessa muuttui reformaation myötä

Reformaatioaikana kastetoimituksessa noudatettiin vielä pääosin keskiajan käytäntöjä. Jokaisella hiippakunnalla oli oma liturginen perinteensä, vaikka toimituksen runko oli pääpiirteittäin sama. Yhtenäistyminen tuli käytännössä mahdolliseksi vasta painetun käsikirjallisuuden myötä keskiajan ja uuden ajan taitteessa. Suomen kannalta erityisen merkittäviä lähteitä olivat ruotsalaiset käsikirjat ja Lutherin *Taufbüchlein*.

---

¹¹ Vanhimpia *Isä meidän* -rukouksia on yksityiskohtaisesti vertaillut Hannu Uusitalo pro gradu -tutkielmassaan (2015).

Suurin muutos reformaatioaikana oli epäilemättä se, että koko toimitus suoritettiin suomen kielellä, kun aiemmin suomea oli käytetty vain muutamissa tärkeissä kohdissa. Joitakin muutoksia tapahtui kuitenkin myös toimituksen rakenteessa.¹² Keskiajalla ennen varsinaisen kastetoimituksen aloittamista oli karkotettu pahat henget toimituksessa käytettävästä suolasta ja vedestä ja siunattu ne. Suolaa pantiin myös veden joukkoon, ja vettä pirskotettiin pyytäen Jumalan armahdusta. Reformaation yhteydessä näistä manauksista luovuttiin, koska suolan katsottiin olevan Jumalan luomaa ja puhdasta jo sellaisenaan.¹³

Kuten jo edellä todettiin, Agricolan kastekaavaa edeltää Lutherilta saatu kehotuspuhe, joka vanhemmista käsikirjoista puuttuu. Lapsen nimen kysyminen toimituksen alussa jatkui keskiajan tapaan, mutta Agricolan käsikirjassa kehoitetaan kysymään myös, kuka on lapsen isä. Lisäksi piti varmistaa, ettei lasta ollut kastettu jo kotona, koska kahdesti kastaminen ei ollut sallittua. Jos lapsi oli saanut hätäkasteen, pappi saattoi ainoastaan vahvistaa kasteen, mutta ei kastaa uudelleen.

Kasteen asetussanat luettiin *Manuale Aboensen* mukaan Matteuksen¹⁴ evankeliumin 19. luvusta, kun reformaatioaikana alettiin käyttää Markuksen evankeliumin 10. lukua. Suolanantoseremonian perään lisättiin samanlaiset vuorotervehdykset, joita käytettiin myös jumalapaalveluksessa. Seremonian jälkeen tuli uusi, kastetoimituksen merkitystä korostava rukous. Reformaatioajan uutuus oli myös se, että pappi ja kummit polvistuivat lausuessaan *Isä meidän* -rukouksen, samoin kuin se, että pappi piti kättään lapsen pään päällä rukousta lukiessaan. *Manuale Aboensen* mukaan oli luettava myös uskontunnustus, mutta sitä ei ole enää reformaatioajan kastekaavoissa.

Keskiajalla oli tapana, että pappi otti sormellaan sylkeä ja kosketti sillä lapsen korvia ja sieraimia. Tämä ns. *effeta* perustui Uuden testamentin kertomukseen, jossa kerrottiin kuuromykän parantamisesta. Olavus Petri jätti sen kuitenkin pois käsikirjastaan, eikä sitä ole myöskään suomalaisissa käsikirjoissa, vaikka sille olisi ollut malli Lutherin *Taufbüchleinissa*. Pois jäi myös pyhällä öljyllä voitelu, joka oli kuvannut pääsemistä osalliseksi pelastuksesta ja iankaikkisesta elämästä. Se oli lyhennettynä ollut vielä mukana Lutherilla, mutta ruotsalaisesta käsikirjasta se poistettiin vuonna 1541.¹⁵ Kaste suoritettiin ilmeisesti upottamalla keskiaikaiseen tapaan, joskaan tästä ei ole tarkkaa kuvausta missään suomalaisessa käsikirjassa. Vanhaa perua oli myös pukeminen valkeaan vaatteeseen kasteen jälkeen, samoin palavan kynttilän antaminen lapsen käteen. Sen sijaan reformaatioajan uutuus oli rauhantervehdyksen lisääminen loppukehotusten edelle.

”Sillä eipä tämä ole joku lasten leikki eikä inhimisten sääty”

Agricolan kastekaavan alkusanoista käy ilmi, ettei kasteeseen ja papin velvollisuuksiin aina suhtauduttu niin vakavasti kuin olisi ollut suotavaa. Moni kastettu lankesi syntiin, ja sen arveltiin johtuvan siitä, että heidän kasteensa oli toimitettu huonosti ja laiskasti ja heidän puolestaan oli rukoiltu hitaasti ja jumalattomasti. Agricola teroitti, että kaste on uusi syntyminen, jolla ”me kaikesta perkeleen ankaruudesta, synnein raskaudesta, kuoleman vallasta ja helvetin fankiuksesta vapaaksi tulemma”. Suola, valkea paita, sytytetty kynttilä ja muut ulkonaiset asiat eivät riittäneet pitämään pahoja voimia loitolla, vaan sana, usko ja hengen voima. Kastekaavassa mainitaan perkele peräti kaksitoista kertaa. Vaikka paholaisen manaamista alettiin reformaatioaikana kritisoida ja vastustaa, vanhimmissa kastekaavoissa se oli vielä vahvasti mukana.

---

¹² Muutokset voidaan todeta vertaamalla *Manuale Aboensen* (1522) kastetoimitusta luterilaisten käsikirjojen kasteeseen.

¹³ Lempiäinen 1965, 83–85.

¹⁴ Tosin tekstissä virheellisesti sanotaan, että kysymyksessä olisi Johanneksen evankeliumi.

¹⁵ Lempiäinen 1965, 128–129.

Aineslähteet

Agricola, Mikael: *Teokset I–III*. Näköispainos. Helsinki, WSOY 1987. Saatavissa myös: <http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/>

Codex Westh. Kansalliskirjasto, C III 19.

Tekstiaineisto saatavissa <http://kaino.kotus.fi/aineistot/varia/>

Handbook 1541 = Een Handbook / ther vthi Döpelsen och annat meer Christeligha förhandlas. Upsala 1541.

Handbook 1548 = Een Handbook / ther uthi Döpelsen och Annat meer christeligha förhandlas. Stockholm 1548.

Manuale Aboense = Manuale seu exequiale Aboense 1522 / editio stereotypa cum postscripto a Martti Parvio. Helsinki 1980.

Missale Aboense = Missale Aboense secundum ordinem fratrum praedicatorium 1488. Näköispainos, toim. Martti Parvio. Porvoo 1971.

Uppsalan koodeksi B 28 (ns. Uppsalan käsikirja). Uppsalan yliopiston kirjasto.

Tekstiaineisto saatavissa <http://kaino.kotus.fi/aineistot/varia/>

Kirjallisuus

Häkkinen, Kaisa: Westhin koodeksin suhde Mikael Agricolan teoksiin. *Tutkimuksia Westhin koodeksista*, 43–92. Toimittanut Kaisa Häkkinen. Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineen julkaisuja 2. Turku 2012.

Knuutila, Jyrki: Tukholman suomalaisen seurakunnan ”messukirja” ja jumalanpalveluselämän muuttuminen evankeliseksi 1500-luvulla. Teoksessa *Facultas ludendi. Erkki Tuppuraisen juhla kirja*, 79–113. Toimittanut Jorma Hannikainen. Sibelius-Akatemia, Kuopion osasto, Kuopio 2010.

Lempiäinen, Pentti: *Kastekäytäntö Suomen kirkossa 1500- ja 1600-luvulla*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 69. Helsinki 1965.

Maliniemi, Aarno: Kansankieli Suomen keskiajan kirkossa. *Novella Plantatio. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 21*, 82–112. Helsinki 1955.

Nordberg, Henric: Mikael Agricolan käsikirjan lähteitä. *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja 48–51*, 20–38. Helsinki 1958–1963.

Parvio, Martti: *Manuale Aboense 1522. Manuale seu exequiale Aboense 1522*, 133–177. Editio stereotypa cum postscripto a Martti Parvio. Helsinki 1980.

Pirinen, Kauko: Suomenkielisen liturgisen kirjallisuuden synty. *Mikael Agricolan kieli*, 9–24. Toimittanut Esko Koivusalo. Tietolipas 112. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1988.

Rajamäki, Suvu 2015: *Uppsalan käsikirjan messun piirteitä ja suhde muihin reformaatioajan messuteksteihin*. Pro gradu -tutkielma. Suomen kieli. Turun yliopisto.

<https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/105144/rajam%C3%A4ki2015gradu.pdf?sequence=2>

Uusitalo, Harri: *Reformaatioajan suomenkielisten Isä meidän -rukousten erot*. Pro gradu -tutkielma. Suomen kieli. Turun yliopisto 2015. [2.10.2015].
<https://www.doria.fi/handle/10024/104247>